

Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru

Prilog se bavi istraživanjem izborne kampanje i rezultata izbora u koprivničkom i novigradskom kotaru 1897. godine. Nakon burnih izbornih agitacija, nositelji vlasti iz redova Narodne stranke su u oba kotara poništili izbore oporbenih zastupnika iz redova Udružene opozicije.

S dolaskom grofa Károlya Khuen Héderváryja na bansku stolicu otpočelo je razdoblje sustavne »pacifikacije« banske Hrvatske s ciljem njezine postupne integracije u veliku mađarsku državu. Da bi u Hrvatskoj i Slavoniji osigurao uspjeh politici koja će u svemu bespogovorno slijediti interese mađarskih vladajućih čimbenika, Khuen je u početnom razdoblju vladavine stvorio režim osobne vlasti. U funkciji toga režima bio je i izborni sustav.

Zakon o izborima za Hrvatski sabor omogućavao je neposredan izbor saborskih zastupnika samo onim osobama muškog spola koje su plaćale najmanje 30 forinti izravnog poreza. Pravo neposrednog biranja imale su i osobe s višom naobrazbom. Tako su, primjerice, glasanju mogli pristupiti svećenici i predstojnici svih samostana priznatih vjeroispovijesti, činovnici, umirovljeni časnici, odvjetnici, javni bilježnici, doktori »budi kojega fakulteta« kao i »svi oni koji su stekli diplomu na učevnim zavodima ravnim sveučilištu«, članovi Akademije, magistri ranarstva, ljekarnici, mjernici, pomorski kapetani, profesori javnih škola i učitelji javnih i građanskih pučkih učiona.¹ Radilo se, prema tome, o izrazito restriktivnom zakonu, prema kojem je pravo neposrednog izbora saborskih zastupnika imalo svega oko 2 posto žiteljstva banske Hrvatske.

Teritorij Banske Hrvatske bio je podijeljen na 88 izbornih kotara. Bjelovarsko-križevačka županija bila je jedna od županija u kojoj je dolazilo do izraženijih napetosti tijekom izbora. Do Khuenove izborne reforme 1888, u toj je županiji bilo 15 izbornih kotara, a od izmjene izbornog zakona taj se broj smanjio na 9 kotara. Cilj smanjenja broja kotara bio je stvoriti izborne jedinice, koja će biti pod većim nadzorom vlasti, što je bilo važno za slamanje opozicije.

Koprivnički izborni kotar obuhvaćao je grad Koprivnicu i upravnu općinu Sokolovac. Koprivnica je imala 6512 stanovnika, a upravna općina Sokolovac (općine: Botinovac,

¹ Saborski izbori, 29.

Branjska mala, Grabičani veliki, Jagnjedovac, Lepavina, Mučna mala, Mučna velika, Poganac veliki, Rieka) 7964 žitelja.²

Novigradski izborni kotar sastojao se od upravne općine Peteranec, Novigrada, Gole i Virja. Cijela općina Peteranec (općine: Peteranec, Drnje, Hlebine i Sigetec) imala je 8936 stanovnika, a novigradska općina (općine: Novigrad, Delove, Glogovec, Javorovac i Plavšinc) 6423 žitelja.³ Upravna općina Virje (općine: Virje, Hampovica, Miholjanec, Sveta Ana i Šemovec) spadala je u upravni kotar Đurđenovac i imala je 11 058 stanovnika.⁴

Početak devedesetih godina u Koprivnici i uopće u Podravini počinju se osjećati određeni modernizacijske promjene. Za dvogodišnje uprave kotarskoga predstojnika Kolomana pl. Matačića (1891-1893) stvoreni su preduvjeti za poboljšanje proizvodnje i podizanje razine općeg obrazovanja. Izgrađene su pučka škola i suvremena gradska klaonica, obnovljena je župna crkva, uređen gradski perivoj i sajmište, a započelo je i asfaltiranje gradskih pločnika.⁵ Znatno dio sredstava za investiranje poticao je iz prodaje općinskih šuma. Koprivnica je postupnom transformacijom dobivala vizure modernog grada, koji je zadržavao attribute tradicionalnog središta zanatstva i trgovine, no koji je istovremeno stao nuditi i nove razvojne mogućnosti. Javljaju se i poduzeća industrijskog tipa u prehrambenoj i građevinskoj grani. Tome je svakako pridonio povoljan zemljopisni položaj i dobre prometne veze sa Zagrebom i Ugarskom.

Razvoj su pratile društvene napetosti: politička i socijalna kretanja nisu zadovoljavale interese većeg dijela tamošnjeg stanovništva, koje je, unatoč pojavi industrijskih pogona još uvijek najvećim dijelom bilo sastavljeno od seljačkih slojeva. Seljaštvo je osjećalo posljedice ukidanja zadružnog sustava; očitovale su se u usitnjavanju zemljišnih parcela i smanjenju proizvodnih mogućnosti. Seljaci Podravine imali su u prosjeku posjede do dva jutra zemljišne površine, po čemu su spadali u red siromašnijeg seljaštva.⁶ Velik dio seljaštva Podravine nije se, dakle, mogao aktivnije uključiti u kapitalističke oblike privredivanja. Ni gradsko stanovništvo, vezano uz obrt i trgovinu, nije doseglo viši stupanj proizvodnje i razmjene, dok je držanje poduzetničkog sloja bilo dobrim dijelom uvjetovano korektnim političkim odnosom prema vlastima. Naime, oni su još uvijek bili nedovoljno jaki za vođenje samostalne politike.

Na primjeru koprivničkog i njemu susjednog novigradskog kotara uočljivi su načini na koji je režimski aparat nadzirao politički život. Dominantna vladavina mađaronske Narodne stranke donijela je niz represivnih zakona koji su kočili razvoj hrvatskoga društva. Novi izborni zakon, uvođenje izbornih iskaznica, pojava oružnika na izborima i promjene saborskog poslovnika jačali su nadzor javnog života, onemogućujući aktivnije djelovanje oporbenih i nezavisnih grupacija.

Karakter khuenovštine očitovao se početkom izborne 1897. godine kada su kotarske vlasti donijele odluku o visokoj jamčevini za list *Podravec* iz Virja, koji je uređivao Peroslav Ljubić.⁷ Riječ je o novinama koje su podržavale gledišta oporbenih stranaka. Kotarske

² PRS, 136. i 146.

³ Isto, 135-136.

⁴ Isto, 133.

⁵ Horvat, 23-24.

⁶ Kolar-Dimitrijević, 14.

⁷ HDA, PRZV, kut. 520., spis 3507. I u kasnijem razdoblju Perić će se ponovo žaliti zbog zapljene lista, tj. postupka kotarskih vlasti u Đurđevcu. Vidi: Isto, kut. 520, spis 331. iz 1899. godine.

oblasti u Đurđevcu protuzakonito su odredile da Ljubić mora platiti visoku jamčevinu, jer su u njegovom listu bili tiskani članci sa političkim sadržajem. Budući da nije plaćena jamčevina, list je zabranjen. Na tu odluku žalio se urednik *Podravca*. Zemaljska vlada morala je poništiti odluku o zabrani *Podravca* zbog nepravilnog tumačenja zakona. Zakon nije propisivao da se polaže jamčevina ako tiskovina izlazi samo dva puta mjesečno, što je bio slučaj s *Podravcem*. Predstavnicima lokalne uprave smetalo je da list piše u oporbenom duhu, pa su ga zbog toga pokušali na protuzakoniti način spriječiti u daljem izlaženju. Vidljivo je da unatoč zakonima koji su bili pisani u duhu moderne uprave u stvarnosti dolazi do narušavanja principa pravnog sustava. Samouprava je kršena zbog uskih stranačkih i pojedinačnih interesa. I tijekom izbora pokazalo se da lokalni organi uprave prekoračuju svoje ovlasti zbog čega ih Vlada zbog vlastite vjerodostojnosti mora nadzirati kako ne bi u potpunosti bilo povrijeđeno slovo zakona.

Krajem 1896. i početkom 1897, kao odjek na zbivanja u Ugarskoj, izbijaju i u pojedinim dijelovima Banske Hrvatske (Srijem, Slavonija, Hrvatsko zagorje) u prvi plan socijalna pitanja povezana uz nezadovoljstvo »siromašnog seljaštva i ratarskog radništva«. ⁸ Nemiri su uslijedili zbog niskih nadnica i raspodjele zemljišta, po kojoj su seljaci posjedovali vrlo male parcele. Širenje socijalističkih načela navelo je Vladu da zabrani rad svih političkih klubova. Socijalni pokret bio je suzbijen intervencijama vojske i redarstva, dok su predstavnici socijal-demokratskih organizacija bili privremeno isključeni iz aktivnog sudjelovanja u političkom životu Banske Hrvatske. ⁹

U sklopu akcije protiv socijalističkih tendencija potječe i izvješće zagrebačkog gradskog načelnika Adolfa Mošinskog, u kome se govori o pojavi »socijalne agitacije« u Koprivnici. ¹⁰ Tomo Vdović, stolarski pomoćnik po obrazovanju, a krčmar po zanimanju, preselio se iz Zagreba u Koprivnicu u veljači 1897. Pretpostavljalo se da Vdović širi »socijalistička načela« među seljacima, jer je za vrijeme boravka u Zagrebu često odlazio u Zagorje, gdje je seljaštvu tumačio program Socijal-demokratske stranke. Izvješću gradonačelnika Mošinskog bio je priložen i iskaz velikog župana bjelovarsko-križevačkog o socijalistima koji borave u Koprivnici. Župan je banu potvrdio da se na njih »strogo pazi i priječi svaka agitacija«, pa mu je tako bilo poznato tko je sve od Koprivčana bio na socijal-demokratskoj konferenciji u Zagrebu. Kontrola kretanja političkih oponenta režimu bila je učinkovita.

Nedugo nakon suzbijanja seljačko-radničkih nemira uslijedio je početak predizborne kampanje. Tri kandidata istakla su svoju kandidaturu u koprivničkom kotaru. U ime Udružene opozicije kandidirao se dr. Ivan Ružić, a u ime Narodne stranke dr. Ljudevit Švarc. Čistu stranku prava književnik dr. Eugen Kumičić. Odvjetnik Ružić pripadao je domovinaškom dijelu Udružene opozicije. Do devedesetih godina prošloga stoljeća bio je dobrostojeći odvjetnik u Rijeci, ¹¹ a zatim je prešao u Zagreb, gdje se aktivno uključio u rad Stranke prava. Ujedno je bio i narodni zastupnik koprivničkog kotara u razdoblju od 1894. do 1897. Dodatni izbori na kojima je Ružić pobijedio održani su polovicom siječnja 1894. nakon smrti Stjepana pl. Vučetića, narodnog zastupnika u Koprivnici. Ban Khuen nije tada

⁸ Jeszenszky, 271.

⁹ Gross, 1956., 13.

¹⁰ HDA, PRZV, kut. 520., spis 4735.

¹¹ U to vrijeme poklonio je galeriji Akademije 23 slike, koje je kupio u Rimu. Vidi: KOR, 316.

nitii postavio svoga kandidata u koprivničkom kotaru. On je, naime, na vrijeme morao dopustiti da u Hrvatski sabor bude ipak netko izabran iz opozicije, kako bi bila zadovoljena fikcija višestranačkog parlamentarizma. Ružić je bio vlasnik i izdavač *Hrvatskog naroda*, novina namijenjenih hrvatskome puku, uglavnom onome seljačkoga porijekla. U svom Ružić je promicao političke ideje domovinaša, a stranice novina iskoristio je i za vlastitu izbornu promidžbu. U vrijeme objave izbora za Sabor 1897, više od stotinu građana Koprivnice zahvalilo se u formi pouzdanice na Ružićevim saborskim prijedlozima i govorima u kojima je zastupao prava narodne nezavisnosti, promicanje prosvjete i hrvatskoga jezika, te materijalnog poboljšanja života građana koprivničkog kotara.¹²

Tablica 1. *Službeni iskaz bjelovarsko-križevačkog župana o koprivničkim socijalistima (16. listopada 1897)*¹³

IME I PREZIME	ZANIMANJE	MJESTO BORAVKA
Janko Ivančić	bravar	Brežanec
Jakob Cesarec	krojač	Brežanec
Franjo Friedrich	krojač	Bjelovarska
Josip Kristijani	sedlar	Oružnička
Franjo Grunduer	krojač	Viečnička
Leopold Jurić	postolar	Viečnička
Jakob Varović	postolar	Starogradska
Milan Lovreković	krojač	Duga ulica
Mirko Hulina	postolar	Starogradska
Tomo Vdović	krčmar	Kanižka
Dragutin Ganzer	postolar	Zrinski trg
Josip Koščak	stolar	Tvrđa

Neposredno prije početka izbora u svibnju 1897, kandidat Čiste stranke prava, Kumičić, povukao je svoju kandidaturu, tako su na izbore izašla samo dva kandidata. Kumičić je odustao shvativši da ne može ostvariti povoljan rezultat. Dva puta je posjetio Koprivnicu, a da pritom nije naišao na veći odaziv. Većina izbornika podržala je kandidaturu Ružića. Koprivnički izbornici objavili su otvoreno pismo u kojem su napali Kumičića da svojom kandidaturom izravno pomaže mađaronskom kandidatu jer da rasipa glasove koji su namijenjeni oporbenom kandidatu.¹⁴ Kumičić je tijekom kampanje oštro napao Udruženu opoziciju zbog podmetanja. Naime, njega su Ružićeve pristaše tijekom izborne kampanje prozvale »mađaronom« i »protivnikom kršćanstva« što je bio povod za rasplamsavanje žestoke polemike u stranačkim glasilima. U pozadini diskusije našao se spor između dvaju

¹² HN 16 (1897).

¹³ Isto.

¹⁴ HN 17 (1897).

pravaških krila, koja su javnosti predočavala prednosti vlastitoga programa, odnosno nedostatke svojih protivnika.¹⁵

U novogradskom kotaru izbor se obavio 20. svibnja. Tamo se u ime Udružene opozicije kandidirao dr. Fran Vrbanić, a Narodnu stranku predstavljao je dr. Andrija Peršić, javni bilježnik u Đurđevcu i član skupštine bjelovarsko-križevačke županije. Vrbanić je spadao u red najistaknutijih hrvatskih intelektualaca¹⁶ – poznati znanstvenik i sveučilišni profesor pripadao je Neodvisnoj narodnoj stranci. Tijekom 1897. godine objavio je knjigu *Osvrt na financijalnu nagodu između Ugarske i Hrvatske* u kojoj je tražio pravo financijalne samostalnosti Hrvatske, što je već duže vrijeme bila jedna od središnjih tema izborne agitacije oporbe banske Hrvatske. Kandidaturu u novogradskom kotaru objavio je i predstavnik Čiste stranke prava dr. Ivan Zatlučka, ravnatelj novogradiške štedovne zadruge. No, uvidjevši, poput Kumičića u koprivničkom kotaru, da nema nikakvih mogućnosti za pobjedu, Zatlučka se neposredno prije izbora povukao, izrazivši pritom žaljenje što su ga predstavnici Udružene opozicije u javnosti predstavili kao »vladinog agenta«.

Oporbeni kandidati u Koprivnici i Novogradu otpočetak su ukazivali na represivno ponašanje »vladinovaca«. U nizu brzojava žalili su se na hajku činovnika »koji pune zatvore«, uskraćaju izborničke iskaznice izbornicima bez objašnjenja, a kulminacija je bila u uhićenju izbornika. Slobodna agitacija bila je onemogućena, a izbornici zastrašeni i ometani u svojim izbornim pravima.

Prema Zakonu o ustroju županija i uređenju uprave u županijama i kotarevima, veliki je župan bio predstavnik Vlade te je nadzirao cjelokupnu političku upravu županija i kotareva. Unatoč tome što su županije bile središnje mjesto upravne vlasti i što su prema odredbama zakona bile organi samouprave, ustrojstvo uprave posve je ovisilo o odlukama bana i vlade. Upravo je za vrijeme Khuenovog režima smanjena samouprava županija jačanjem državnog nadzora. Zakon je nalagao da velikog župana imenuje kralj na prijedlog bana, koji je redovito birao osobe od osobnog povjerenja. Takav slučaj bio je i s velikim županom bjelovarsko-križevačke županije.

Župan bjelovarsko-križevački, Milutin pl. Kukuljević-Sakcinski, posebno se trudio oko nadzora svojih političkih suparnika. Sin poznatoga ilirca i još znamenitijeg povjesničara Ivana Kukuljevića, postao je županom nakon povratka iz Bosne (1894), gdje je nakon okupacije radio na utemeljenju prosvjetnog sustava, te na agrarnoj i upravnoj reformi. Prema vrelima unionističke provenijencije, Kukuljević je odigrao važnu ulogu u podizanju životnog standarda bjelovarsko-križevačke županije.¹⁷ U povodu izbora Kukuljević je u svojim dopisima Khuenu ili Zemaljskoj vladi u Zagrebu predlagao različite oblike pritisaka na oporbene kandidate i njihove simpatizere. Jedno od izvješća donosi pregled podataka o Ružićevom stranačkom suradniku, nekom Buliću, trgovcu željeznom robom iz Sarajeva. Redarstvo je još 1894, u povodu dopunskih saborskih izbora, zabilježilo da je Bulić stigao u Koprivnicu zbog agitacije u korist oporbe.¹⁸ I na izborima 1897, ponovo se pojavio sarajevski trgovac zbog čega je župan Kukuljević zatražio od bana da stupi u dodir s bosansko-hercegovačkom Zemaljskom vladom ne bi li se Vladinom intervencijom mogao izvršiti pritisak na poslovanje Bulića i tako ga politički onesposobiti.

¹⁵ Za odnos između frankovaca i domovinaša vidi: Gross, 1973, 314-316.

¹⁶ Više o njemu vidi: Vranješ-Šoljan, 173-185.

¹⁷ Polić, 193. i TBK I (1896).

¹⁸ HDA, PRZV, sv. 6-1, spis 1472 od 17.IV.1897.

Drugom prilikom župan je izvijestio da pravaški kandidat Ružić posjeduje jednokatnu kuću u Bjelovaru koju namjerava proširiti u hotel. To se praktično moglo osujetiti tako da najbogatiji lokalni poduzetnici – Filip Omčikus i Emanuel Ebenspranger, koji su pristaše vladajuće stranke i namjera im je »da osnuju poseban konzorcij privatnih kapitalista koji će graditi hotel«, dobiju potporu vlasti i time osujete Ružićeve namjere.¹⁹ Na taj način onemogućavajući odvijanje slobodnog poduzetništva organi vlasti su se izravno upleli u poslovne sfere. Valja istaći da je problem izgradnje hotela imao veliko značenje za Koprivnicu. Još je 1893. tadašnji gradonačelnik, Aleksa Mikac, namjeravao izgraditi hotel. Gradska uprava bila je čvrsta u svojim namjerama da izgradi hotel, pa je čak pritom financijski prekorlačila gradski proračun. Nakanu grada da financira izgradnju hotela kreditom Ugarske hipotekarne banke odbacila je hrvatska Zemaljska vlada, a župan Kukuljević obustavio je 1894. izgradnju hotela zbog čega su gradonačelnik i jedanaest gradskih zastupnika podnijeli ostavke.²⁰

Prilikom Ružićeva posjeta koprivničkom izbornom kotaru sastavljena su tri izvješća. Koprivnički gradonačelnik Matija Pavelić izvijestio je tko je sve bio uz Ružića (»dočekali su ga gradski zastupnici Šandor Toplak, trgovac, Josip Koščak, stolar, Dragutin Zemljarić, zidar, Josip Solar, stolar i Stjepan Peršu, pekar, te uz ove trgovci Franjo Šemper, Samuel Štajner, Hinko Vrban i Mirko Bakliža, krojač Heinrich i odpušteni ovogradski dnevničar Alfoso Hrussočzy«), o tome gdje je govorio (»u kući Franje Šempera«), te tko je sve bio na skupu (»15 izbornika, a ostali su bili seljaci iz okolice«).²¹ Spomenuti Hrussočzy bio je pisar tamošnjega suda, kojega je župan otpustio iz službe jer je sastavio za pravaške članove gradskog zastupstva predstavku usmjerenu protiv aktualnih poteza politike gradonačelnika i župana. U predstavci koju su potpisali domovinaš Šandor Toplak i deset njegovih pristalica zatražen je saziv izvanredne sjednice gradskog zastupstva.²² Cilj je bio interpelacija radi izaslanstva grada Koprivnice na milenijsku izložbu u Budimpeštu. Predstavka je osudila otpremu dvije gradske zastave, grba i stare kraljevske povelje na izložbu, napose stoga što je to bilo učinjeno na trošak Koprivnice i što je time bila povrijeđena gradska autonomija. Župan je zbog toga čina prijetio raspuštanjem gradskog zastupstva »pošto se miješa u politiku«.²³

Izvješće u povodu Ružićeva dolaska poslao je i poglavar prigradskog naselja Bregi, Mate Vidiš, za kojeg župan ističe da je »čovjek nama posve odan i pouzdan«, navodi što je Ružić govorio svojim izbornicima i simpatizerima. To je svjedočanstvo važno jer pokazuje kako je oporbeni političar komunicirao sa svojim privrženicima. Ružić je zatražio: »Ako bude potrebno kakovi arak potpisati da budete pripravnici i potpisati uvek, kao što ste uvek, da opet pokažete kod izbora za Sabor da ste vi Hrvati i da bude Hrvatska samostalna država, da vam magjari negospodare sa vasim dobrom«.²⁴ Istodobno je koprivnički zastupnik pozvao okupljene da dođu u što većem broju u Zagreb zbog utemeljivanja »strančke prava«.

¹⁹ Isto.

²⁰ Horvat, 25.

²¹ HDA, PRZV, kut. 498, 2153/1896. (dopis od 12.V.1896.)

²² Isto, podnesak Š. Toplaka i drugova od 25.IV.1896. za saziv izvanredne sjednice gradskog zastupstva.

²³ Isto, dopis župana banu od 20.V.1896. U istome je župan zapisao: »Pokorno potpisani misli, da se opet približava vrijeme, u kojem će biti od potrebe radi mirnog i trieznog ušćuvanja i poslova gradskih u Koprivnici stare odredbe izdati.«

²⁴ Isto.

Uoči izbora župan je sazvao skupštinu bjelovarsko-križevačke županije s istaknutim dnevnim redom. Trebalo je raspravljati o molbi žitelja Molva za izgradnju ceste od Molva do zemaljske međe, molbi žitelja Velikih Zdenaca za ustroj samostalne upravne općine i molbi žitelja upravne općine Dubrava za uvrštavanje nove ceste Dubrava-Hagenj u mrežu zemaljskih cesta.²⁵ Svi ti gospodarsko-upravni poslovi neposredno su zavisili od političkog položaja, to jest mogli su se posredno vezati uz izborne rezultate. Župan je mogao suspendirati pojedine poslove ako mu je to odgovaralo iz političkih razloga, a to se moglo dogoditi u slučaju pobjede oporbenih predstavnika. Arhivska građa pokazuje još jednu dodatnu pogodnost koju su koristili nositelji vlasti u svojim naporima da kontroliraju opoziciju. Važnu izbornu bazu mađaronske stranke činili su činovnici, pogotovo činovnici zajedničkih organa hrvatsko-ugarski činovnici, koji prilikom izbora nisu morali zadovoljavati pricip zavičajnog prava. U tijeku izbora u koprivničkom kotaru, Vlada je odobrila plaćanje puta činovniku koji je radio u Ugarskoj, da na temelju zavičajnog prava sudjeluje na izborima. Riječ je o poštanskom činovniku Stjepanu Petrinjcu, koji je došao na dan izbora iz Budimpešte u Koprivnicu kako bi pomogao izboru vladinog kandidata.²⁶

I ostali županijski funkcionari aktivno su sudjelovali u izbornim aktivnostima. Kraljevski podžupan županijske oblasti Teodor Georgijević objavio je proglas u kojem je jamčio svakom izborniku potpunu slobodu glasovanja.²⁷ To jamstvo odnosilo se prije svega na izbornike vladajuće Narodne stranke, koji su osjećali pritisak nezadovoljstva većine pučanstva. Osim toga, podžupan je stavio na razmatranje i glasine o uvađanju civilnog braka »kojim će muževi moći bez zaprieke svoje žene naprosto od sebe odagnuti, a mrtvaci će se pokapati poput pasa«. Ideja civilnoga braka na hrvatskim prostorima potjecala je iz Ugarske. Vlada Liberalne stranke donijela je 1895. godine zakon o uvađanju građanskoga braka što je izazvalo sukobe s Crkvom, koja je branila vlastite nazore o karakteru braka. Upravo su izbori za Hrvatski sabor 1897. pokazali kako se pitanje civilnog braka odrazilo na političko držanje crkvenih krugova u hrvatskome društvu. Katoličko svećenstvo je posve otvoreno podržalo Udruženu opoziciju, čime je dalo do znanja Vladi kako je potpuno nezadovoljno njezinom crkvenopravnom politikom, što se odrazilo i na držanje svećenstva po župama, koje se izravno uključilo u izbornu agitaciju. Lokalna uprava po cijeloj Bansknoj Hrvatskoj, pa tako i u koprivničkoj upravnoj jedinici, suočila se sa svećenstvom čiji je utjecaj na izbornike bio vrlo velik. Upravo su svećenici uspjeli stvoriti okolnosti u kojima je glavna determinanta izbornog kretanja postao vjerski moment. Tomu u prilog ide činjenica da su svećenici na lokalnoj razini najčešće bili žarište moralnog utjecaja u svojim zajednicama.²⁸

Zbog držanja Crkve uoči i tijekom izbora došlo je do oštih reakcija lokalnih organa vlasti. Poslije izbora župan Kukuljević je u dva navrata kritizirao sam vrh Rimokatoličke crkve. U prvom slučaju tužio se Khuenu na nadbiskupovu odluku o suspenziji upravitelja župe Ferdinandovac. Kukuljević javlja banu 7. svibnja 1898. da je »upravitelj župe u Ferdinandovcu Petar Vindiš vazda bio i sada je pristaša vladajućeg systema i odličnog političkog ponašanja. Isti imao je, dok je jošte bio administrator župe u Zajezdi, gazdaricu Ber-

²⁵ NN, 111 (1897)

²⁶ HDA, PRZV, kut. 526, spis 6885.

²⁷ HDA, PRZV, spis 7.141.

²⁸ O ulozi Crkve i svećenika u političko-stranačkom životu tijekom izbora 1897. vidi: Gross, 1973, 331-332; Šidak-Gross, 1968, 156, Krišto, 1994, 129-131.

tu Magerl, s kojom je i dvoje ili troje djetce imao. Kadno je u Ferdinandovac došao uzeo je i gazdaricu sobom. Lanjske godine bio je isti, pošto se je politički korektno vladao te oblasti svem podupirao, po protivnicima vladinog sustava kod preuzv. g. nadbiskupa radi gazdarice demisirao. Radi toga htio ga je g. nadbiskup već prije prvih saborskih izbora suspendirati, nu pošto je Vindiš gazdaricu iz župnog stana i iz župe odpremio to je g. nadbiskup usljed moje intervencije zagrožen suspendiziju obustavio. Ove godine su opet Vindiša, valjda iz osvete što je glasovao za vladinog kandidata, oporbenjaci radi gazdarice demisionirali. Akoprem sam ja i ove godine preuzvišenog g. nadbiskupa pismeno molio, da Vindiša nebi suspendirao, već da ga ostavi na župi i premda sam g. nadbiskupu javio da gazdarica Magerl već od lanjske godine kod župih neboravi, to je g. nadbiskup ove godine suspendiziju ipak izvršio kako to i priloženo po nadbiskupu na mene upravljeno pismo svjedoči. Administrator Petar Vindiš žrtva je politike oporbene struje, a žaliti je da toj struji preuz. g. nadbiskup više vjeruje nego li rječima i zagovorima mojima, koji sam pozdanik Preuzvišenosti Vaše i predstavnik vlasti u županiji mojoj upravi povjerenoj.«²⁹ Unatoč županovim nastojanjima, duhovna je oblast ostala »tvrdomorna«, pa je vlastima odani upravitelj župe Petar Vindiš maknut sa župe zbog sablazni, kako je to u obrazloženju zapisao nadiskup Posilović.³⁰ U drugom slučaju Kukuljević je zahtijevao da zagrebački nadbiskup više ne imenuje administratore u krajiškim župama bjelovarsko-križevačke županije. Razlozi su bili političke naravi. Župan je htio nadzirati politička gledišta administratora. Zbog toga se upustio u osobna pravna tumačenja koja nisu bila u skladu s zakonom. Župan je tvrdio da su župe pod patronatom kralja, pa je dužnost duhovnih oblasti najprije imenovanja prijaviti Zemaljskoj vladi kako bi se tek onda mogao uspostaviti administrator. Vlada je morala odbiti županovo tumačenje jer je patent iz 1855. o konkordatu onemogućavao utjecaj Vlade kod postavljanja administratora. U pismu Khuenu od 3. lipnja 1898. Kukuljević saopćava: »Po mnijenju pokorno podpisanog moglo bi se tom samovoljnom provizornom popunjivanju patronatskih župah ipak na put stati, a dobro bi sredstvo bilo kad bi se takovim po nadbiskupu postavljeni administratori kod uvadjanja u temporalia poteškoće pravile i kad bi se g. nadbiskupu priobćilo, da si odluku vrhu uvedenja budi župnikah budi administratorah u temporalia patronatskih župah, visokoj vladi pridržaje. (...) ne samo da se krnji ugled vlade medju pučanstvom, već se ogorčavaju oni čestiti svećenici koji su vladi i današnjem sistemu odani, a podižu se oporbenjački svećenici, koji već sada govore: što nam može vlada? nadbiskup je nad vladom, njima nemože vlada da zapovjeda. A takove se misli i mnijenja tada i medju žiteljstvom šire te se pučanstvo u sve više slučaja pod moć klerikalaca, koja za ove zemlje nimalo spasonosna biti nemože.«³¹

Kako je županu ipak kasnije (1899) uspjelo barem donekle utjecati na izbor župnika govori primjer iz Brega kraj Koprivnice. Kukuljević izvještava: »Razvila je koalirana oporba u Koprivnici žestoku borbu i agitaciju u korist župnika velikogrdjevačkog Josipa Šafrana, koji je za župu u Bregih kompetirao te kojega je i nadbiskupski duhovni stol izmedju svijuh kandidata najtoplije preporučivao. Kako župnik Josip Šafran medju najagilnije oporbenjake t.j. domovinaše spada, to je naš cilj morao biti taj, nastojati po što po to, da Šafran za župu Bregi nebude izabran, te se je moralo od strane oblasti nastojati o tom, da izmedju četvorice kandidata koji su se za spomenutu župu natjecali, ovaj izabran bude, koj je u po-

²⁹ HDA, PRZV, kut. 480, spis 2010.

³⁰ Isto. Pismo nadbiskupa Posilovića od 20. travnja 1898.

³¹ HDA, PRZV, kut. 480, spis 2860.

litičkom pogledu najmanje pogibeljan, a to je Stjepan Strunjak. Spomenuti Strunjak nije se dosele nigdje politički izicao, ali se je obvezao, tako prama oblastim kano i pram podjašprišta i župnika novogradsom Marku Horvatu (:vjernom pristaši narodne stranke) da će uz našu narodnu stranku stojati. Nastojanje oblasti i podžupana uspelo je posvem pošto je Šafran kod izbora dobio samo 5 glasovah dočim je Strunjak dobio 11 glasovah te je tim potonji izabran.³²

Da bi osigurao mir prilikom izbora podžupan Georgijević je zabranio okolnom žiteljstvu, koje »neimade izbornog prava«, boraviti na dan izbora i za trajanja izbora u mjestu izbora i to pod prijetnjom zatvora od 1 do 14 dana, a protiv neposlušnih mogla se primijeniti i strožija kazna. Podžupanov oglas je istakao da »dosliedno tomu smiju na biralište doći samo izbornici, zatim one osobe, kojim je sa nadlažne strane povjereno, da bdiju nad javnim redom na izbornom mjestu. Jednako se zabranjuje u interesu javnog mira i reda svako sakupljanje i boravljenje i žiteljstvu, koje stanuje u izbornom mjestu, na ulicah, cestah ili inih javnih mjestih, a isto tako i svako izbivanje izvan kuća za vrijeme trajanja izbornog čina, izuzev dakako ovdje izbornike.« Radi što boljeg učinka, podžupan je zapovijedio svim glavarima obitelji, gospodarima i poslodavcima da im je osobita dužnost, i to pod prijetnjom zakonskih posljedica, da za vrijeme trajanja izrečene zabrane »svoju čeljad kod kuće drže«. Vlasti su htjele ograničiti slobodno izražavanje volje velikog dijela stanovništva, čime je neizbježno potaknut još veći antagonizam prema autoritativnoj vlasti bana Khuena.

Redarstvene i vojne postrojbe služile su lokalnim vlastima za nadzor izbornih kretanja. Još početkom ožujka 1897, zatražio je župan da se premjesti oružnička stanica iz Donjih Mostih u Novigrad. U pismu banu naveo je kao razlog da je stanica »neobhodno nužna jer je žiteljstvo u tom mjestu razkalašeno, a sada, pošto oporbenjačka stranka za dojdruće izbore u Novigradu i okolišu jur grozno agitira, da bi takova postaja u Novigradu za uzdržavanje mira i reda od neobhodne nužde bila.«³³ Tom zahtjevu pridodan je i dopis općinskog poglavarstva Novigrada, koje je u pet točaka obrazložilo potrebu ustroja oružničke postaje. U petoj točki istaknuto je da je Novigrad sjedište izbornog kotara u koji »razni proroci i nazovi usrećitelji naroda prije izbora dolaze«, tako da bi postaja bila potrebna za suzbijanje takvih pojava. Unatoč tim zahtjevima, Zemaljska je vlada premjestila oružničku postaju koncem rujna. Osim toga, Vlada je pojačala postaju u Koprivnici, što se odrazilo na ponovljenim izborima u prosincu iste godine. Unatoč spomenutim odlukama, kotarske su vlasti tražile još veći broj oružnika za birališta pod svojim nadzorom.

Neposredno prije održavanja izbora (5. svibnja) veliki župan Kukuljević zatražio je i vojnu asistenciju prigodom izbora u Koprivnici, Novigradu i Kloštru od po jedne satnije pješaštva.³⁴ Tu mogućnost dopuštao mu je izborni zakon u slučaju ako su uočena kretanja koja su prijetila održavanju reda i poretka. Naredbom Zemaljske vlade, u Koprivnici je stigla jedna satnija carske i kraljevske 16. pješačke pukovnije.³⁵ Tamo je ostala tri dana. Uz poziv vojsci, župan je uspostavio dodatnu ekspozituru oružane postaje u Dubravi. Za razliku od nekih drugih kotara banske Hrvatske, primjerice, u nizu zagorskih kotara, ili u slavonskim Bošnjacima, gdje je osam osoba smrtno stradalo u sukobima s vojskom, u kopriv-

³² HDA, PRZV, kut. 502, spis 941.

³³ HDA, PRZV, kut. 547, spis 1388/1897.

³⁴ HDA, PRZV, kut. 525, spis 2577.

³⁵ HDA, UOZV, 28.832, Vezeichnis II. Ueber die anlässlich der Landtagswahlen beizustellenden Assistenzen und zu unterhaltenden Bereitschaften.

ničkom i novigradskom kotaru vojska nije morala intervenirati.³⁶ No, u susjednom kotaru Kloštar Ivaniću vojska se sukobila sa seljaštvom i tom je prilikom teško ozlijeđeno dvoje demonstranata, dok je nekolicina bila lakše ranjena.

O intenzitetu sukoba između vlasti i oporbe vjerodostojno svjedoče brojna izvješća o uhićenjima. Oporbeni kandidat Ružić protestirao je kod odjelnog predstojnika za unutarnje poslove radi represije tvrdeći da se u zatvorima koprivničke oblasti nalazilo oko 200 osoba.³⁷ O znatno manjem broju govori kotarski pristav Mihajlo Zako. Službena obavijest tvrdila je da su u razdoblju od 29. svibnja do 2. lipnja bili uhićeni: »1. Franjo Vrtar iz Novigrada zbog bunjenja naroda proti oblastim, kažnjen zatvorom od 14 dana; 2. Stjepan Vedriš iz Novigrada, koji je osuđen na 7 dana zatvora radi nadripisarstva; 3. Josip Krasonja iz Rieke radi bijega prilikom privođenja i 4. Tomo Dulikravić iz Vel. Poganca«. Uz njih su još uhićeni Martin Fabuš i Tomo Lendvaj iz Drnja, Miško Smiljanović iz Ladislava, Teodor Herak, Simo Herak iz Vel. Grabičana i Stevo Gojković iz Velikog Poganca.³⁸

Izvješće o izbornom gibanju u bjelovarsko-križevačkoj županiji, koje je sastavljeno nakon završetka izbora, donijelo je službeni popis uhićenika. Najviše osoba, njih 51, bilo je, zbog raznih političkih izgreda, pritvoreno u području koprivničkog kotara.³⁹ Zbog političkih izgreda u Koprivnici su bili uhićeni: Gjuro Omrza i Ivan Skolibier – obojica trgovački pomoćnici i Franjo Jošt – sluga. U Novigradu: Franjo Vrtar, Mijo Kolar, Mijo Falan, Martin Farko, Mato Simunić, Bolto Ljubić, Marko Sabolić, Mijo Bod, Jozo Cimbrišak, Franjo Kovačić, Mijo Korenić, Jozo Korenić, Joso Peroš, Gjuro Peroš, Martin Šimunić, Mijo Čolig, Jozo Radotić, Mato Trepotec, Martin Šlabek, Martin Godek, Jakov Petras, Mijo Cimbrišak, Imbro Kolibaš, Mijo Kovačić, Štefo Vedriš – svi ratari, jer su se oprijeli općinskom bilježniku kad ih je pozvao da se razidu iz nedozvoljenog sastanka u svrhu političke agitacije te ga »djelotvorno napaše i izbaciše iz dotičnog lokala«. U Hlebinama: Mato Galović, Gjuro Korošec, Josip i Franjo Peradin, Josip Medjimorec, Gjuro Bardek, Gjuro Čikvić, Antun Capara, Martin Sabolić, Ignac Lončar, Ivan Živko – svi ratari, osim Galovića, koji je sluga – osuđeni zbog demonstrativnog ponašanja. U Drnju: Tomo Lendvaj i Martin Fabuš – svi ratari – zbog demonstriranja. U Goli: Stjepan Sever – ratar – zbog »zavadjanja izbornika raznim izmišljotinama«. U Virju: Martin Ausperger – ratar – bunio izbornike. U Rieki: Jozo Krasonja i Gjuro Janković – ratari – zbog sprečavanja izbornika u glasanju. U Maloj Mučni, Širokom selu, Velikom Pogancu, Jagnjedovcu i Sokolovcu: Gjuro Sabolović, Ivan Budjan, Ivan Barešić, Kosta Janić, Mihajlo Janić, Todor Stakić, Andro Stakić, Ivan Krnjak, Štefo Gojković, Niko Ostoić, Antun Cukor, Štefo Krnjak, Martin Jambrušić, Mato Krnjak – svi ratari – zbog demonstrativnog ponašanja.

Većina je kažnjena zbog toga »što su izbornike sprečavali u izvršivanju izbornog njihovog prava te ih prisilnim načinom htjeli prinukati, da glasuju za opozicionalnog kandidata. Najviše bilo je pobunjeno žiteljstvo u općini Novigrad i Sokolovac, gdje su nesavjestni korteši pobunili žiteljstvo protiv općinskog činovništva misleći na taj način doći, do svoga cilja«. Prema tom izvješću idejni začetnik izgreda u Novigradu bio je posjednik Franjo Pevalek, koji je stanovao u Zagrebu, a na izbornike u Hlebinama najviše je utjecao tamošnji

³⁶ O Bošnjacima vidi: Jelić, 1997.

³⁷ HDA, PRZV, kut. 526, spis 3225 od 4.VI.1897.

³⁸ Isto.

³⁹ HDA, PRZV, kut. 526, spis 4.151.

župnik Mato Galović. U području grada Koprivnice stavljene su u pritvor tri osobe pod sumnjom da su namazali kuće pristaša narodne stranke.

Iz navedenih podataka jasno je da su i u susjednom novigradskom kotaru izbori protekli u napetom ozračju. Oporbeni kandidat Vrbanić imao je puno poteškoća tijekom predizbornih aktivnostima. Kotarske oblasti nisu mu dopuštale predstavljanje lokalnim biračima i izbornicima »pod vedrim nebom«, kao što je, na primjer, bio slučaj u Virju i Molvama. Zbog toga se agitiralo u župnom dvoru i mjesnim krčmama.⁴⁰ Pokušaji nekih župnika da organiziraju izborne skupštine pred crkvom bili su spriječeni. Neposredno prije samih izbora Vrbanić je krenuo u Novigrad, Virje, Sigetec i Hlebine. Prema izvješću kotarske vlasti u Đurđevcu: »... u Virju držao je Dr. Vrbanić sa svojim izbornicima sastanak u javnoj gostionici udovice Tottar, dočim pod vedrim nebom nije niti pokušao, a niti trebao drugi dan držati. Došao iz Virja u Molve i dočuvši za taj dolazak opć. bilježnik Čačić uputio se je odmah u župni dvor Blaža Tomašića pak predstavio kao oblastni izaslanik dodao da će kao izbornik skupštini prisustvovati, koju će on držati. Tom zgodom nebacivao se je Dr. Vrbanić raznim posrpdnim doskočicama koje mu je Čačić uzvraćao. U župnom stanu bijahu osim župnika i Vrbanićevih izbornika Ed. Totter iz Virja te dva neizbornika, koji su valjda imali dogovor kako će molvansko žiteljstvo poslije poldašnje mise alarmirati za skupštinu pod vedrim nebom, što je dakako opć. bilježnik priečio.«⁴¹

U spomenutim mjestima glavni organizatori okupljanja izbornika bili su župnici, pokazujući se spremnima za aktivno sudjelovanje u političkoj borbi. Njihova sposobnost za organiziranje elektorata u seoskim mjestima bila je dobro poznata upravnom aparatu Vlade. Stoga kotarski predstojnici nisu dopuštali javne skupštine, temeljeći svoje odluke na objašnjenju da stranačke skupštine oporbe nisu bile prethodno najavljene. Takve odluke izazivale su otpor lokalnog stanovništva. Uoči samih izbora dogodio se još jedan incident. Prema izvješću na večer: »... u oči izbora sakupio je Pevalek u Novigradu kod sebe ljude. Obćinski bilježnik Franješ zatekao je 40-50 ljudi te ih pozvao da se razidu. Na to su počeli vikati van, van š njim i izbacije ga na hodnik. Uslijedile su kazne: Franjo Vrtar dobio je 8 dana, a Ilija Kolar 6 dana zatvora. Tada su ostali demonstrirali pred uredom zbog čega su još 19 uhićena. Navečer su ti uhićenici pobjegli.«⁴²

Novigradski činovnici optužili su za sve sukobe u svojem izbornom kotaru koprivničke korteše oporbe »koji nezalaze baš u kotar već žiteljstvo dolazeće u Koprivnicu zalazi k njima, te ondje budu napućeni na ta djela, te eventualno i opojeni rakijom da sigurnije upute provedu. Svi navedeni žitelji su siromasi bez svakog imetka, te misle da ne mogu ništa izgubiti, već samo dobiti, a napojeni rakijom čine sve, što im koprivnički korteši opozicijski vele. Ovim se davaju i razne novine, koji onda iste čitaju i drugim ljudim.«⁴³

Vrbanić je uložio žalbu Zemaljskoj vladi i zbog zbivanja na sjednici općinskog zastupstva u Goli, kada je koprivnički kotarski predstojnik Edo Šmit napao vijećnike da se bave »politikanstvom«.⁴⁴ Prema zapisniku sjednice Šmit je rekao: »Čuditi se moram, da občina Gola, kojoj sam uvijek pouzdao svoju naklonost, imade takovih vijećnika, koji su na zator i propast občine. Uvijek sam gledao, da občina dobije sve što se zahtjevalo samo da procva-

⁴⁰ HDA, PRZV, sv. 6-1a, spis 2597.

⁴¹ HDA, PRZV, kut. 525, spis 2577.

⁴² HDA, PRZV, kut. 527, spis 1317.

⁴³ Isto.

⁴⁴ HDA, PRZV, kut. 525, spis 2597.

te mjesto i selo. Ali sada vidim s kakvim ljudima imam posla, koji neslušaju svoje pretpostavljene već rade uzprkos kako su pokazali ovih dana. Ljubav koju sam gajio prema ovom mjestu prenašam sada na Ždalu, zatim određujem da se zatvore sajmovi, koji su bili do sada mjesečno i više ne bude nijednoga. Bika, što sam ga dao Vama oduzimam i dajem Ždali, jer su ljudi pošten i vrijedni svake pomoći. Vi Golahivčani, jer se je medju Vama našao jedan nepošten, nedobijete drva iz imovne šume za opeku za kapelicu, u obće nitko ništa nedobije osim Ždalčana, koji su se vjerni pokazali. Neka Ždalčani zaprose posebnu obćinu, i to im jamčim da će dobiti. Vas pako hulje ovime dižem, jer s takovim huljama neću posla imati. Ne kažem, to svima, ali imade medju Vama, više njih takovih kukavica. Z Bogom.⁴⁵ Radilo se o primjeru očitog pritiska na birače. Šmit je, zbog pristajanja vijećnika iz Gole uz oporbu, kaznio iste davanjem prednosti susjednoj općini koja je bila politički lojalna kotarskoj upravi. Osim toga, kotarski je predstojnik uhitio i osam izbornika u Virju, koji su bili pristalice koalicije, a u Peterancu je izvršena premetačina stanova oporbenih izbornika. Represije je otišla predaleko, pa je veliki župan Kukuljević zatražio od oblasti da se ne osvećuju izbornicima koji glasuju za Vrbanića. Župan je predlagao »rafiniranije« mjere u borbi za pobjedu režimske stranke. Između ostaloga, zamolio je Khuena da omogući glasovanje pouzdanim izbornicima, koji nisu živjeli u koprivničkom kotaru, a uživali su pravo zavijačnosti. Vlada je odobrila pouzdanim mađaronskim biračima plaćanje puta do biralista. Radilo se uglavnom o državnim činovnicima, čija je egzistencija ovisila o podršci Narodnoj stranci.

Lokalna uprava izvijestila je Vladu kako je »Vrbanić u savezu sa žiteljstvom, brani ih i zastupa kod vlade. Ako će narod uvidjeti da Vrbanić sa svojim pritužbama polučuje uspjeh, to će se narod odvrćati od oblasti te njima u krilo uletjeti.«⁴⁶ Iz bojazni da se može izgubiti sudjelovanje u vlasti radale su se različite ideje o tome kako onemogućiti pobjedu oporbenog kandidata. Tako je, primjerice, zatraženo da se s »najvećom strogosti« postupa protiv »izgrednika« koji su nahuckani, prije svega protiv činovnika. Činovnici su doista pokrenuli niz akcija protiv svojih protivnika, pri čemu su vrlo često djelovali mimo zakona. Izvješće župana Kukuljevića Khuenu od 13. ožujka 1897. priznaje da je općinski upravitelj Krkač u Sokolovcu pogriješio što »nije primio priziv nekolicine žitelja proti izboru izbornikah te je on sam time izgred seljakah i prouzročio.« Krajnja konzekvenca bila je Krkačevo kažnjavanje ukorom zbog nezakonitog postupka.

Vrbanić je tijekom izborne kampanje primjenjivao specifičnu taktiku. Na sve negativne odluke oblasti žalio se izravno Zemaljskoj vladi u formi raznih pritužbi, predstavki i priziva. U brzojavki vladinom predstojniku Krajčoviću piše: »Uzprkos ustmenog obećanja predstojnika Gjurgjevačkog da će se raditi zakonito načelnik virjanski pred menom uzkratio izbornicima glasovnice. druge nedužne zatvarao. za danas odlučeno pozatvoriti ih nekoliko baš sada. tim počimaju zatvorivši Pintara nedužna. predstojnik sam Topolčića oduzeo dobivenu već izkaznicu. molim zaštitu osobne i izborne slobode, prvi uvjet tomu su suspenzija načelnika.«⁴⁷ Još istoga dana Vrbanić je uputio niz brzojavki izvještavajući o tome koji su izbornici u međuvremenu zatvoreni (Sabolić, Grgić, Pintar, Tauz, Lukanec, Ljubić, Ausperger i Horvatić). Zabilježena je i njegova osobna intervencija kod banskih savjetnika zbog obustave postupaka protiv uhićenih izbornika. Nakon premetačina u kući

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ HDA, PRZV, kut. 520, spis 2983.

⁴⁷ HDA, PRZV, kut. 5525, spis 2597.

jednoga Vrbanićevog izbornika lokalne su vlasti došle do pisama koja su svjedočila o vezama oporbenog kandidata s pojedinim vladinim činovnicima sa svrhom da se pomogne pojedincima iz novigradskog kotara. Postalo je jasno da Vrbanić pokušava ishoditi pozitivna rješenja za pojedine pravne predmete, da pritom dolazi do određenih obavijesti i o tome izvještava svoje izbornike, čime afirmira svoj utjecaj. U pismu izborniku iz Peteranca Vrbanić tvrdi: »Ja sam danas bio osobno kod vlade, napose kod priesvetlog g. banskog savjetnika dr. Jakšića. On mi je rekao, da je povodom moje predstavlke otišao već nalog, da se ovršna dražba proti Vama umah obustavi.«⁴⁸ Osim toga, Vrbanić je u *Obzoru*, utjecajnom dnevniku hrvatske oporbe, objavljivao članke u kojima je osudio ometanje slobodnog kretanja među izbionicima. U jednom od njih je napisao: »Na moju izjavu, da ja po zakonu u obće ne trebam prijave da ću se ja radi toga bezzakonja pritužiti preuzvišenom g. banu i ako bude potrebno i Njegovom Veličanstvu, odvratio je g. bilježnik, da on zna kako mu je postupati a ja neka radim što me volja, ali sastanka da držati nesmiem, što više, da mi ne dopušta ni pohoditi kojega izbornika niti se s ijednim od njih razgovarati.«⁴⁹ O strogosti nadzornih organa lokalne uprave govori Vrbanićeva izjava da ga je isti bilježnik »pratio sve do žrtvenika u Crkvi i čekao ga dok nije molitvu završio« kako ni u kojem slučaju ne bi stupio u dodir s nekim izbornikom. Sve je to iritiralo niže organe vlasti, koji nisu trpjeli da ih se mimoilazi zbog čega su se i sami žalili Vladi ili su neposredno djelovali podizanjem prijave protiv Vrbanića. Župan Kukuljević uputio je zahtjev vladi: »Ja molim za shodnu visoku odredbu, da se pritužbe Vrbanića nebi exprimo decreto makar i dielomice uvažavale već da se dotičnik ili na nadležnu oblast pritužbom odpusti ili ako se već pritužba ondje primi, da se prije odluke na izvješće odnosne oblasti pričekava. Jer ako će narod uvidjeti da Vrbanić sa svojima pritužbama uspjeh polučuje, to će se narod od oblasti odvracati te se većma u krilo Vrbanića letjeti.«⁵⁰ Potporu Vrbaniću dao je i narodni zastupnik Milan Amruš, koji je osobno posjetio novigradski kotar. Amruš je svjedočio o brutalnosti lokalnih organa uprave i redarstva, pri čemu je i sam izbačen iz kotara.⁵¹ Zbog toga je zatražio osobnu zaštitu i slobodu boravka, pozivajući se na posalnički imunitet.

U slučaju Vrbanićeve kampanje lokalna je uprava opažala i antisemitske pojave.⁵² Glavni povod za isticanje netrpeljivosti prema Židovima nađen je u oglasu protiv Židova, koji su tiskani u sisačkoj tiskari Janka Dujaka, pristaše domovinaškog dijela koalicije. Dujak je tiskao *Hrvatski radnički glas*, list s jakom antisemitskom notom. Nekoliko brojeva toga polumjesečnika bilo je zabranjeno na temelju kaznenog zakonika zbog »poticanja i zavadjanja na neprijateljstvo proti Izraeličanom«. Prilikom izbora u Koprivnici pojavio se članak »Posavci Podravicima!« u kojem je pisalo: »Šačica ljudi, tudji našoj vjeri, tudji našem jeziku i narodu raztakali se po našoj ravnoj Podravini, a ponajviše navalili ti ljudi u Koprivnicu. Na svoji oči vidiste, sami se uvjeriste, što su radili za posljednjeg izbora. Oni su pobjedili, oni odlučili tko će zastupati nas, našu Koprivnicu i kotar na hrvatskom saboru.«⁵³ Članak je završavao riječima: »Židovski sine niti ti, niti tvoji pradjedovi neznadoše, što je plug, što motika, neznadoše, da nas plug i motika hrani i od zla brani, a ti hoćeš da

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ OB, 106 (1897).

⁵⁰ HDA, PRZV, kut. 5525, spis 2597.

⁵¹ Isto.

⁵² O onodobnom antisemitizmu vidi: Goldstein, 1996, 12-56.

⁵³ HRS, 23 (1897).

nas zastupaš!«. U listu je zabilježeno da su »sve kuće osim židovskih i nekih drugih u Novigradu bile okićene barjacima, svilenim rubcima, cviećem, viencima, slikama« kada su se saznali izborni rezultati.⁵⁴ Židovi su imali jak utjecaj na gospodarska kretanja u koprivničkom kraju. Tijekom druge polovice 19. stoljeća bili su glavni pokretači štedionica, banaka i industrijskih postrojenja.⁵⁵ Autori antisemitskih članaka negativno su gledali na ulogu pojedinih Židova u hrvatskom društvu. Zazor je bio usmjeren na njihovu ekonomsku djelatnost, jer je ona bila konkurentna lokalnom žiteljstvu. Tako je, na primjer, kritizirano pokretanje jedne židovske štedionice u trenutku kad je osnivana Banka za Podravinu u Đurđevcu, u čijem su upravnom odboru bili i pojedini političari iz samoga vrha Udružene opozicije.⁵⁶ U političkom smislu interesi Židova poistovječeni su s interesima mađaronske vlade, odnosno s politikom Čiste stranke prava, što je bilo povezano s porijeklom njezina vođe Josipa Franka, koji je redovito bio prikazivan kao suradnik Khuenove vlade. Zbog toga su pojedini ugledni Židovi tužili urednika *Podravca*.⁵⁷

Tijekom izbora kotarski je predstojnik Šmit zaplijenio rasparčavane oglase protiv Židova. U svom izvješću konstatirao je da Židovi u Peterancu nakon izbora nemaju »nikakove prodaje«, čime je ukazao da je agitacija u svrhu ekonomskog bojkota imala odjeka u dijelu stanovništva.⁵⁸

Za vrijeme izbora u Novigradu je došlo i do preispitivanja hrvatsko-srpskih odnosa. Novigradski kotar imao je nekolicinu izbornika srpske narodnosti. S obzirom da je izborni program Udružene opozicije zazivao hrvatsko-srpsku slogu očekivalo se da će srpski izbornici, koji nisu vezani uz Narodnu stranku, podržati kandidate Udružene opozicije. Na prvim izborima u svibnju Vrbanić je dobio njihovu potporu. U tisku je objavljeno: »Pobjeda se imade pripisati i što je Gjuro Avirović sa svojim pristašama glasovao za Vrbanića. Gjuro Avirović i ostala pravoslavna braća time su si osvjtlila lica, pa sada najbolje vidimo, koliko vriedi sloga.«⁵⁹ No, na ponovljenim izborima u prosincu iste godine Avirović je glasovao za vladinog kandidata. Takav obrat dočekan je kao nedosljednost i udarac ideji sloge.

Prvi ishod izbora u koprivničkom kotaru svjedočio je o pobjedi pravaša dr. Ivana Ružića protiv »mađaronskog« kandidata Ljudevita Švarca. Od predana 472 glasa Ružić je dobio 256, a Švarc 216. Odmah nakon objave rezultata »proti tom izboru prosvjed su uložili izbornici Stevan Popović, paroh, i Josip Vurdelja, učitelj, s razlogah što je Martin Petričević izbornik iz predgradja Bregi, koji na izbornoj listini dolazi pod kbr. 312, kojeg kućnog broja on neima, pod istim glasova, što su izbornici Pavao Radić, Hinko Hiršler glasovali dne 21. o. mjeseca u Koprivnici, a dne. o. mj. u Novigradu, i što se je sloboda izbornika zastrašivanjem sprečavala glasom predloženih paskvilah«.⁶⁰

Vrbanić je pobijedio u novigradskom kotaru s tri glasa prednosti ispred svojeg suparnika mađarona Peršića. Pobjeda jednog pravaša-domovinaša i jednog obzoraša pokazala je

⁵⁴ PO, 21 (1897).

⁵⁵ Vidi: Bratković-Feletar-Prvčić, 1988, 42.

⁵⁶ PO, 23 (1897).

⁵⁷ P. Ljubić je bio osuđen. No, i sam je tužio virjevskog pekara Schwarza zbog uvrede i napada, koji je zbog toga bio osuđen na osam dana zatvora. Vidi: PO, 25 (1897).

⁵⁸ HDA, PRZV, kut. 520, spis 2597.

⁵⁹ PO 21 (1897).

⁶⁰ HDA, UOZV, kut. 1765, spis 30.997. Iz priziva koprivničkog poglavarstva kr. županijskoj oblasti u Bjelovaru.

da njihovo zajedništvo u nastupu protiv službene politike vlade i Narodne stranke može pridonijeti izmjeni političke slike Banske Hrvatske. Unatoč razmimoilaženju u pogledu pojedinih pitanja, kod Ujedinjene oporbe prevladala je ideja suradnje s krajnjom nakanom da se obori Khuenov režim. Takav koncept donio je na izborima 1897. uspjeh opoziciji.

Ozbiljni porazi širom Banske Hrvatske naglali su poražene kandidate Narodne stranke, ali još više bana i Vladu, da vrlo brzo odrede izvore svojih loših rezultata: »Naši svećenici katolici krivi su, da i ovaj put nije moglo doći do izraza prave volje naroda; izbor je obavljen onako, kako su svećenici naložili neukim izbornicima i do skrajnosti naroda razjarenim ženama. Od svih svećenika ovog kotara dva župnika i parok pokazali su se kao vriedni pastiri (...) ostala osmorica sa svojim adjutanti kapelani kao pomamni uzburka na izbornike tako, da su oni prisilili izbornike, da moraju glasovati za koju oni hoće.«⁶¹ Podžupan Georgijević tvrdio je kako je samo nečuvena agitacija omogućila pobjedu oporbe. Prema njemu, Katolička crkva je s propovjedaonica bodrila pučanstvo da glasuje za oporbu, čime je izravno utjecala na izborne rezultate. Svećenici su dopustili da njihove kapele budu upotrebljene kao središta oporbene kampanje. Agitacijom svećenika raširilo se uvjerenje da će »svaki muž moć imati tri žene, da će se pod vrbom moći vjenčanja obaviti itd.«⁶² Uz civilni brak govorilo se o povećanim porezima i uništavanju hrvatske autonomije, što je utjecalo na izbornu volju birača. Pokazalo se da katoličko svećenstvo nema samo kulturni i socijalni utjecaj. U svom izbornom proglašenju udružena opozicija je pravovremeno zahtijevala obranu vjere »ove najmilije svetinje hrvatskoga naroda, koji je kroz vjekove i vjekove za nju krv lievao i iz koje je u stotnim povjestničkim svojim biedama crpao utjehe, krieposti i snage. Stojeći na čistim kršćanskim temeljima opozicija će se ne samo oprijeti pokušaju, da se vriedja vjersko čuvstvo našega naroda, nego će strogo bditi, da čitava zakonotvorna djelatnost bude prodahnuta kršćanskim duhom.«⁶³ Uz to je *Obzor* pisao da je Khuen svojim govorima i glasovanjem za civilni brak u zajedničkom saboru izravno utjecao na držanje hrvatskog svećenstva, a pritom je tumačeno da se i katolički episkopat u austrijskom Parlamentu uoči izbora obraća izbornicima pa to nikoga ne uznemiruje i ne ogorčuje.⁶⁴

No, bilo je i svećenika koji su podržavali vladajuću stranku. Pismo župnika Horvata iz Novigrada pokazuje njegovu ulogu u tamošnjem okruženju.⁶⁵ On je pripadao Narodnoj stranci i vrlo je podrobno analizirao neuspjeh svoje stranke na izborima. Njegova gledišta preuzeo je u svojim izvješćima i sam župan. Horvat je tvrdio da krivnja za poraz leži u boljoj organizaciji oporbe, koja već godinu dana razmatra kakvim će sredstvima postići svoj cilj. Nadalje, ustvrdio je da su lokalni župnik Kramarić i umirovljeni župnik Padel glasovali za Vrbanića, odnosno da su novigradski Židovi Filip Goldšmid i Moses Deutsch otišli iz mjesta na dan izbora. S obzirom da je Vrbanić pobijedio s tri glasa razlike, očito da je Horvat njihov pristanak uz oporbenog kandidata, to jest neizlazak na biralište, smatrao presudnim, držeći da su spomenuta četvorica trebala prevagnuti na stranu mađarona. Na kraju, Horvat je predložio mjere za promjenu političkog raspoloženja lokalnog stanovništva: »Učiniti izvolite nalog kr. kotarske oblasti u Koprivnici da bezodvlačno započne se graditi škola u Delovih zaključena i jeftimba takove provedene, a tim će svim intrigam se na put

⁶¹ PO 33 (1897)

⁶² HDA, PRZV, kut. 526, spis 3145.

⁶³ HD 103 (1897).

⁶⁴ OB 120 (1897).

⁶⁵ HDA, PRZV, kut. 526, spis 3145.

stati, koji opozicionalci preko prostih i zavedenih nekih Delavskih žiteljah na najveću njihovu štetu prave. Delavljani su najimućniji seljaci, nu žalibože prosti i intelektualno zanemareni, samo škole u mjestu kad im bude, bit će liek za njih spasonosan.«⁶⁶

Neposredno poslije izbora, župan Kukuljević uputio je predstojništvu županijske oblasti povjerljivo pismo, u kojem je naveo glavne odrednice budućeg djelovanja. One pokazuju kakvima su se metodama služili nositelji khuenovskog režima i koji su im bili ciljevi: »Naročito upućujem isto, da ne samo u kotaru koprivničkom već i u svim ostalim kotarima sve opozicionalne agitatore i korteše koji su se prigodom posljednjih izbora izticali točno popisati dadu i u evidenciji vodi te pod strogu policajnu pazku stavi, koja će se pazka i na opozicionalno katoličko sveštenstvo imati protegnuti, pošto se je izvan svake sumnje da je glavna oporbena akcija upravo od ovijuh potekla i provedena, nemanje će se i proti nadriparim svom strogošću postojećih propisa postupati imati. Podjedno upućujem isto da se sa obnovom općinskih zastupstva tako u bivšim krajiškim obćinama kano i u provincijalu dotle počeka dok se duhovi umire te opet sve u normalno stanje privede te podpuna sigurnost polučiti kao će u obćinsko zastupstvo triezni i vladinom systemu nakloni ljudi izabrani biti moći. (...) Pošto nije izključena mogućnost da će se izbor u Koprivnici, a eventualno i u Novigradu moći ukinuti to već sada sve valja učiniti, da se u nepouzdanim obćinama nepouzdanom činovništvo posve sposobnim i pouzdanim činovništvom zamjeni, opozicionalni agitatori osujeti i neumornom radinošću i uplivom kotarskih i obćinskih činovnikah a i podžupana samog nastoji da se grožnjama, razprostranjivanjem lažnih posve izmišljenih vjestih uznemireno pučanstvo umiri a proti bunitelja temeljem postojećih propisah svom strogošću postupa.«⁶⁷

Nakon izbora u Koprivnici i Novigradu i Ružić i Vrbanic aktivno sudjeluju u radu Hrvatskoga sabora: uključili su se u raspravu o bošnjačkom pokolju, osuđujući vladavinu bana Khuena. Uz to, Ružić je podnio interpelaciju glede progona Stjepana Dungjerovića, upravitelja župe u Nijemcima, koji je kandidirao u vinkovačkom kotaru.⁶⁸ Rad novoustrojenog Sabora bio je od početka protkan raspravama o izbornim zbivanjima. Saborski odbor za verifikaciju i imunitet podnio je izvješće o prosvjedu protiv izbora u sedam kotara. Jedan od njih bio je i izbor u koprivničkom kotaru, gdje je pobjedio Ružić. Odborsko izvješće govorilo je o prijeljama vladinim izbornicima, koje su poticali simpatizeri oporbe. Ružić je sve optužbe pobijao izjavama svjedoka. U svom govoru iskazao je zamjetnu naobrazbu citiravši niz tadašnjih pravnih autoriteta svjetskoga glasa. Navodi iz djela Montesquieua i Alexandra Hamiltona koristili su mu da pokaže nužnost odvajanja sudstva od izvršne i zakonodavne vlasti, dok je naglašavanje teze Alexisa de Tocquevillea o izbjegavanju tiranije većine od manjine izravno aludiralo na zloupotrebe saborske većine, to jest krutog odnosa mađarona naspram oporbe.⁶⁹ Ružićeva je namjera bila dokazati da članovi Vlade svojim jednostranim političkim odlukama narušavaju principe ustavnosti. Na taj način, Vlada je bila najodgovornija za sve nemire i prolijevanje krvi tijekom izbora. Ružićevo pobijanje izvješća odbora za verifikaciju nije urodilo plodom. Saborski Odbor za verifikaciju i imunitet zaključio je još na prvoj svojoj sjednici u novome sazivu da je izbor sedmorice izabranih zastupnika sporan. Među njima bili su i narodni zastupnici koprivničkog i novigradskog kotara. Metodom nadglasavanja mađaronska je većina nakon višednevnih rasprava

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ HDA, PRZV, kut. 526, spis 3145 (isto).

⁶⁸ SZ, 79.

⁶⁹ Isto, 315-319.

proglasila sve prijeporne izbore nevažećima i odredila nove datume izbora. Na saborskoj sjednici 23. kolovoza odbor je Ružičev izbor proglasio nevaljanim. Prilikom glasovanja 67 članova je glasalo protiv, a 11 za Ružičev izbor. Ista sudbina zadesila je i Vrbanica. Jedino u Đakovu nisu ponovljeni izbori jer je istraga pokazala da su županijske oblasti krivci za nepravilnosti.

Na naknadnim izborima u Koprivnici, održanima u prosincu iste godine, pobijedio je »mađaron« Švarc, dok je Vrbanic uspio i tako potvrdio još jedanput svoj izbor u Novigradu. Pobijeđeni Ružić uložio je žalbu na izbornu pobjedu svoga protukandidata, no Vlada više nije osporila izborni rezultat. Ban Khuen je opet, koristeći raznolika sredstva, istakao svoju političku premoć.

Represivna politika nastavljena je i u sljedećem razdoblju. Prema odredbama zakona svake su godine iznova sastavljane listine izbornika. U 1899. žalio se Vrbanic zbog nezakonitosti u sastavljanju za novigradski kotar. Kotarski predstojnik odgovorio je Vladi izvješćem o broju izbornika i o tome kako će oni glasovati ako Stol sedmorice bude rješavao slučaj prema prijedlogu lokalnih oblasti. Izvješće je glasilo:⁷⁰

UPRAVNA OPĆINA	OPORBA	VLADINA STRANKA	DVOJBENI	IZOSTALI
Peteranec	9	12	–	2
Drnje	9	25	–	2
Gola	12	39	–	–
Hlebine	11	13	–	–
Novigrad	30	41	–	–
UKUPNO	71	130	–	4

Izvješće pokazuje prirodu režima koji je koristio svoj položaj za nadzor i usmjeravanje političkih kretanja. Lokalni organi vlasti mogli su sve dvojbene kandidate ukloniti s izborničkih listina, odnosno sve one lojalne khuenovom režimu upisati u njih. Tako je rezultat u svakom izbornom kotaru mogao biti izvjestan.

Izvori

1. Hrvatski državni arhiv, Predsjedništvo Zemaljske vlade (HDA, PRZV)
2. Hrvatski državni arhiv, Unutarnji odjel Zemaljske vlade (HDA, UOZV)

Literatura

1. I. Bratković, D. Feletar, V. Prvčić, »Podravski zbornik«, Koprivnica 1988. (Bratković-Feletar-Prvčić)
2. Ivo Goldstein, Zbornik »Antisemitizam, holokaust, antifašizam«, Zagreb, 1996, 12-56. (Goldstein)
3. Mirjana Gross, »Historijski zbornik«, 1956. (Gross)
4. Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973. (Gross)
5. Ivan Jelić, *Krvavi bošnjački izbori 22. svibnja 1897*, Slavonski Brod-Bošnjaci, 1997. (Jelić)

⁷⁰ Isto, kut. 527, 366/1899.

6. Geza Jeszenszky, *Hungary through World War I and the end of the Dual Monarchy*, u: *A History of Hungary*, 1990. (Jeszenszky)
7. »Hrvatska domovina«, Zagreb (HD)
8. »Hrvatski narod«, Zagreb (HN)
9. »Hrvatsko pravo«, Zagreb (HP)
10. Rudolf Horvat, *Povijest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Zagreb, 1943. (Horvat)
11. »Hrvatski radnički glas«, Sisak (HRS)
12. Igor Karaman, *Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije*, u: »Koprivnica grad i spomenici«, Zagreb, 1986. (Karaman)
13. Mira Kolar-Dimitrijević, »Podravski zbornik« 16, Koprivnica, 1990. (Kolar-Dimitrijević)
14. Korespondencija Strossmayer-Rački, knj. 4, Zagreb, 1931. (KOR)
15. Stjepan Krčmar, *Prilog Virja borbi protiv »kuenovštine«*, »Podravski zbornik«, 1981, Koprivnica (Krčmar)
16. Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918*, Zagreb, 1994. (Krišto)
17. »Narodne novine«, Zagreb (NN)
18. »Obzor«, Zagreb (OB)
19. »Podravec«, Virje (PO)
20. Martin Polić, *Ban Dragutin grof Khuen-Hedervary i njegova doba*, Zagreb, 1901. (Polić)
21. Političko i sudbeno razdieljenje kralj. Hrvatske i Slavonije i repetitorij prebivališta po stanju od 31. svibnja 1895, Zagreb, 1895. (PSR)
22. Saborski izbori. Zakoni o zaštiti slobode izbora, o izbornom redu i o uredjenju sabora, Zagreb, 1908. (SI)
23. Stenografski zapisnici i prilozi Sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Petogodište 1897-1902, Zagreb, 1897, sv. I, dio I. (SZ)
24. J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914*, Zagreb, 1968. (Šidak-Gross)
25. »Tjednik bjelovarsko-križevački«, Bjelovar (TBK)
26. Božena Vranješ-Šoljan, »Radovi« 29, 1996, 173-185. (Vranješ Šoljan)

Summary

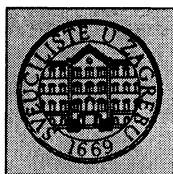
**Constituencies of Koprivnica and Novigrad at the
Parliamentary Elections of 1897 in Banal Croatia**

During the last days of May 1897 were held the election for Croatian Parliament (Sabor). In spite of a very limited franchise, roughly two percent of the population had the right to vote, those elections produced positive results for the members of the United opposition. After the intensive, but nasty, campaign the candidates of the United opposition had gained a victory in Koprivnica and Novigrad. This article emphasizes the history of the election campaign in those two electoral districts, and describes how the local government's representatives had controlled oppositional candidates, and their party followers. Religious principle was also one of the chief determinant of voting behaviour. Unwilling to accept the defeat, the members of leading National party undertook a great effort in Croatian Parliament to deny the mandates of the oppositional candidates at any price.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

30

ZAGREB 1997.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 166, fax. 385 1/ 6156 879
Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Tehnički urednik
Krešo Turčinović

Naslovna stranica
Iva Makvić

Lektura i korektura
Ljiljana Cikota

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marina Denona-Krsnik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949. 75

RADOVI 30

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. – Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
– 372 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X

Kompjutorski slog i prijelom
Krešo Turčinović

Tisak
KRATIS – Zagreb

Tiskanje završeno u ožujku 1998. godine

Naklada
500 primjeraka